

אייל פישלר

"שדי נופו בתר עיקרו" - שיטת רשיי

- א. פתיחה
- ב. שתי הלשונות ברשיי
- ג. קושיות התוספות על רשיי
- ד. בירור שיטת רשיי

א. פתיחה

הגמרה בשבת דף ד, א מבינה בפשטות כי המשנה הראשונה במסכת, המחייבת בהוצאה מיד העני לידי של בעל הבית (ולחפץ), סוברת כי "לא בעין מקום ארבעה על ארבעה". כמובן, אפשר להתחייב על מלאכת הוצאה גם כהעקריה והנחה לא היו מעל גבי מקום ששתחו ד' על ד'. הגמורה שואלת על המשנה "הא מנוי?", ובמהלך חיפוש התשובה לשאלת זו מציעה הגمراה שהמשנה היא כשיטת רב, ומביאה כמקור לכך ברייתא:

דתנית: זרק ונח עיג זיז כלשהוא - רב מחייב וחכמים פוטרים. (ד, ב)

הגמרה מדיקת מהלשון "כלשהוא" שהמחלוקת בברייתא קשורה לגודלו של הזיז, ובבינה שרבבי ורבנן חולקים על הצורך שהחנכה והעקריה תהיינה על מקום ד' על ד', כאשר רב איינו מצריך זאת. דוחה הגمراה:

התם כדברין למיין لكمן כדאבי, אמר אבי: הכא באילן העומד ברה"י
ונופו נוטה לרה"ר, וזrk ונח אנופו. דרבנן סבר אמרין שדי נופו בתר עיקרו,
ורבן סבר לא אמרין שדי נופו בתר עיקרו.

רשיי ותוספות נחלקו בבביאור מחלוקת רב ורבנן אליבא דאבי. תוספות (ד"ה באילן) מסבירים שלרבני הסובר "שדי" הנוף הופך להיות רשות היחיד בתר העיקר. למרות שהנושא נמצא ברשות הרבנים, הוא יחשב כרשوت היחיד בගל חיבורו לעיקר - וחביב (מן שזרק מרשות הרבנים לרשות היחיד). רשיי לעומת זאת מסביר: "והו כמנוח בר"ה על מקום ד', העיקר מחשבליה לנוף". העיקר גורם לנוף להחפק למקום חשוב (מקום ד'). لكن יש מה הנחה טוביה - וחביב, מן שזרק ד' אמות ברשות הרבנים.

מקור דברי אבי הוא הדיוון בשיטת רב חסדא לגבי מקום ד' על ד':

וגפא, אמר רב חסדא: נען קנה ברשות היחיד זוק ונח על גביו, אפילו גבוה
מאה אמה - חייב, מפני שרשות היחיד עולה עד לركיע. לימה רב חסדא
דאמר כרבבי? דתנית: זרק ונח על גבי זיז כל שהוא, רב מחייב, וחכמים
פוטרים. אמר אבי: ברשות היחיד דcoli עלמא לא פלייגי כדרב חסדא. אלא
הכא באילן העומד ברה"י ונופו נוטה לרה"ר, וזrk ונח על נופו. דרבנן
אמרין שדי נופו בתר עיקרו, ורבנן סבר לא אמרין שדי נופו בתר עיקרו.
(ז, ב - ח, א)

רב חסדא מחדש שרות היחיד עולה עד הרקיע. הגמרא נתפסת לדבריו "געץ קנה", מהם משמע שלמרות שאין בקנה ד' על ד' חייב, ומציעה שהוא סובר כרבי בבריתא. אבי מסביר כי מחלוקת רבוי ורבנן אינה קשורה לדברי רב חסדא (מקום ד' על ד'), אלא שהם חולקים בדיי "שדיי": "דכו"ע לא פלגי כדרב חסדא אלא הכא...". בתוספות אצלנו מובאת מחלוקת בין ר"י לבין רשב"א (הריש' משאנן) לגבי שיטת רב חסדא - האם הוא סובר שלא צריך מקום ד' דווקא ברשות היחיד (ר"י) או שסביר לכך אף ברשות הרבנים (רשב"א).

ב. שתי הלשונות ברש"י

רש"י מביא שתי לשונות בהסבר דברי אבי:

וזرك - מתחילה ד' לסוף ד' ונח אונפו. שדי נופו כו' - דחשיב אגב עיקרו **שאיות**
ביה ד', ודרב חסדא דלא כרבי ודלא קרבן. ליישנא אחרינא - אמר אבי:
בדרב חסדא דהוי ברשות היחיד אפילו רבנן מודו, וכי פלגי רבנן בשדי נופו
(ח, א ד"ה שדי נופו כו')
בתוך עיקרו הוא **פלגי**.

המהרש"א (ח, א ד"ה פירש"י) מסביר כי המחלוקת בין שתי הלשונות ברש"י מקבילה לחלוקת רש"י ותוספות בדף ד, ב. לפי הלישנא הראשונה בהסביר דברי אבי, מחלוקת רבוי ורבנן היא ביחסת הנוף כמקום ד' אגב העיקר שיש בו ד' - אך ככליל עלמא, הן לרבי והן לרбанן, צריך מקום ד' (פחות ברשות הרבנים), כנגד שיטת רב חסדא. לפי הלישנא אחרינא, יכול עלמא מודים שברשות היחיד לא צריך מקום ד'. המחלוקת בין רבוי ורבנן היא האם הנוף נחשב לרשות היחיד או לרשות הרבנים.¹

הסביר אחר² למחלוקת בין שתי הלשונות הוא שהן חולקות בהבנת שיטתו של רב חסדא (ולא בהסביר מחלוקת רבוי ורבנן). לפי הלישן הראשונה רב חסדא סבר שלא צריך ד' על ד' כלל, בין ברשות היחיד ובין ברשות הרבנים (כחסביר הריש' משאנן), וזאת בגיןוד לשיטת התנאים.³ לפי הלישנא אחרינא רב חסדא עצמו דיבר דווקא ברשות היחיד, ובזה אין מחלוקת כלל. אם נסביר את מחלוקת הלשנות כך, יצא שתיהן הן אליבא דשיטת רש"י בדף ד, ב, שהבעיה היא בחשיבות מקום ההנחה (ד' על ד'), ולא בהגדרת הרשות בה נמצא.

ג. קושיות התוספות על רש"י

ראינו, כי על פי ביאורו של רש"י (ד, א) מחלוקת רבוי ורבנן אינה קשורה כלל להגדרת רשות. יש לשאל⁴ מדוע אבי העמיד את המחלוקת דווקא במקורה בו העיקר ברשות אחת והנוף באחרת. למעשה, המחלוקת שיכת גם כשל האילן (הזיז) נמצא באותה רשות!

.1 ועיין במהרש"א בפניהם, ובחכמתו שלמה על אתר.

.2 כך הסביר הרב אריהם ולפסון בשיעור.

.3 שיטת התנאים מנוגדת לו של רב חסדא - בכל מקום, או רק ברשות הרבנים ("ברשות היחיד - יכול עלמא לא פלגי כדרב חסדא").

.4 וכך בעצם עשו התוספות בתחילת הדיבור.

עונה על כך המהרש"ל (חכמת שלמה ד, ב ד"ה רש"י), שהמחלוקת אכן שייכת גם כשל האילן ברשות הרבים⁵, אלא שבביני דיק בפירוש לשון הברייתא: "יז – שסתמא הוא דבר היוצא מן הכלול, דהיינו מרשות היחיד לרשות הרבים". התנא בברייתא השמע לנו את המחלוקת דואקא ב"יז כלשהוא": לו הייתה המחלוקת מושמעת בסתם זיז, כאמור גם בזיז רחוב, היה יוצא שהמחלוקת היא בהחשבת הרשות, ולא בדי מקום ד' לגבי זורק ד' אמות ברשות הרבים (מכך שתכתב כלשהוא, מוכח שלכלוי עלמא לא מגדרים את הנוף כרשות היחיד בתבר העיקר). אם המחלוקת הייתה מושמעת במקרה שכיל האילן נמצא נמצאת ברשות הרבים, לא הינו שומעים שלגביה הגדרת הרשות, לכלי עಲמא, אין הנוף ממש אחר העיקר. לכן, מודיעיק הניסוח שחלקו בזיז כלשהוא.

בניגוד למהרשר"ל, הנצ"יב מסביר כי מחלוקת בדיון "שדי" לגבי מקום ד' על ד' שייכת דווקא בשתי רשותות:

דPsiיטה לאבי אם הו עיקרו ונופו ברשות הרבים, לכ"ע שדי נופו בתבר עיקרו דלהוי חשוב כמו ד'. וכי יعلاה על הדעת שמדובר שיש בו ד' על ד' וויצא מן הצד רצואה קטינה פחותת מד', לא יהיה מקרי ד'?!...⁶ (מרומי שדה שבת ד, ב)

התוספות מקשימים על רשיי קושיה עקרונית:

ורשיי שפירש כאן... והו כמנוח ברה"ר... אי אפשר להעמידה. די למטה מג' לא בעי רחוב ד' לכלי עלאמא, ולמעלה מג' לא הו רה"ר!

רש"י טعن כי גם למן דאמר "שדי" החפש הוא כמנוח ברשות הרבים. התוספות מקשימים עליו מכך שמעל גובה ג' החפש נמצא מונח תמיד על גבי כרמלית או מקום פטור (- גם לפרי צרייך להיות פטור), ואילו מתחת לג' לא צרייך הנחה על גבי מקום ד'⁷ (- גם לפרי חכמים צרייך להיות חייב)!

התוספות הצביעו אפסירות לתרץ שמדוברפה במקרה של "דביבלה שמיינה וטה בצד הנוף", אך מעבר לכך שזו העמדה דחוקה, כלל לא ברור שבמקרה זה צרייך שתתיה הנחה על גבי מקום ד'⁸.

הנצ"יב (שם, ד"ה שדי) מפרש כי מדובר בזיז שרבבים מכתפים עליו (זיז תשעה), ולכן הוא מוגדר כרשות הרבים (אף שזה למעלה מגובה ג'). לפי דבריו רשיי לא מצרייך ד' על ד' כדי להגיד עמוד תשעה כרשות הרבים. אולם, על מנת שהוא ייחשב מקום חשוב להנחה צרייך ד' על ד'⁹. גם פירוש זה הוא בעצם העמדה קשה, שאין לה סמך בלשון הברייתא.

השפט אמת מסביר בשיטת רשיי הסבר עקרוני:

5. המהרש"ל הבין (כתוספות), שאי אפשר להעמיד את המחלוקת במקרה שכיל היז נמצא ברשות היחיד, מפני שרבע חסדא סובר בכלל לא צרייך מקום ד' על ד' ברשות היחיד וידכ"ע ברה"י כרב חסדא".

6. וכן מבואר במאירי (ד, ב ד"ה אילן): "ומכל מקום אם היה עיקרו ונופו ברשות אחד, זורק מרשות אחר לנוף או מרשות הרבים והוא חוץ לארבע אמות - ודאי דין אותו במקומות ארבעה על ארבעה וחיבב".

7. "דכארעה סמיכתא היא". וכדברי רבא (ק, א): "תוק ג' לרבען צרייך הנחה על גבי משתו"; וכן מוכחת מסוימות נוספות.

8. עיין ז, א תוספות ד"ה טח ובמהרש"יא עליו (וקן בנצ"יב ב, ב ד"ה שדי; ז, א ד"ה לבינה).

9. בדברים אלו הנצ"יב מותרץ את הסתירה שמראה גילוון הש"ס בדף ח, בין רשיי שם לרשיי בדף צא, ב- עיין שם.

דיש לומר דוקא בלבינה על גבי קרקע כיוון דמעקב הילוך הרבנים, זה אמרינן דלמעלה מני הוи כרמלית... (או) מקום פטור, אבל נוף או זיז היוצא בחלל רשות הרבנים למעלה מטי' תפחים דרבנים בוקעים תחתיו, מנא לן להיות חולק רשות לעצמו... (אך) באoir נראת פשטוט דהוי רשות הרבנים.

(ז, ב' ד"ה שם בגמ' באילן)

יש להוסיף כי לבירה, שיתתו של רשי' בדף ד, ב מדוייקת יותר בלשון המגרא משיטת התוספות. רבוי ורבנן חולקים במקרה של "זיז כלשהוא", ונראת בפשטות שהמחלוקה קשורה לנודלו של הזיז ולא להגדרת הרשות שלו. ואכן, עיין בתוספות (בסוף ד"ה באילן) שנדקק לפרש כי למרות שהמחלוקה איננה דוקא בזיז כלשהוא אלא בכל זיז, יש סיבה טוביה מדוע השמיינו לנו את המחלוקה דוקא במקרה זה - על מנת שלא נתעה ונבין את חידושו של רבוי בצהרה לא נכוונה.

ד. בירור שיטות רשי'

לעיל הזכרנו שני הסבירים למחלוקת בין שתי הלשונות ברשי' (ח, א ד"ה שדי נופו וכו'). ההסבר הראשון זיהה את המחלוקת עם מחלוקת רשי' ותוספות בדף ד, ב, ואילו השני זיהה אותה עם מחלוקת רשב"א (משאנן) ור"י (בתוספות שם).

ההסבר הראשוני קצת קשה. לא רק שרשי' כאן בלשנא אחרינא יוצא מוגנד לרשי' בדף ד, ב, ולא ברור מדוע רשי' שם לא הביא לישנא זו, אלא שרשי' אכן מסביר את עצמו כלל. היינו, המהרשר"א רצה לומר שלפי הלשנא אחרת המחלוקת היא בהגדרת רשותו של הזיז (או הנגע). אולם, רשי' איןנו אומר כן בפירוש אלא בסתמא: "בשדי נופו בתר עיקרו הוא דפיגי", ונראת בפשטות שרשי' סמך על הסברו הקודם לדין "שדי נופו בתר עיקרו", היינו "דחשיב אגב עיקרו" (ח, א) או "זהו כמנוח בריה על מקום ד' - דעתך מחשב ליה לנוף" (ז, ב).

גם ההסבר השני שראינו לא מתוישב, לעניות דעתינו, כshedekim בלשון רשי'. לפי הסביר זה בשתי הלשנות מודים רבוי ורבנן לרוב חסדא ברשות היחיד. דברי רשי': "דחשיב אגב עיקרו דאית ביה ד'" שייכים, לבירה, לשתי הלשנות, והចורך שביעיר יהיה ד' על ד' לא נובע מהחשבת העיקר (שהרי הוא ברשות היחיד, ובזה כולל עלמא מודים לרוב חסדא), אלא נובע מהחשבת הנוף - הפיכתו למקום ד' מותוקף חיבורו לעיקר. וכך שהלשנא הראשונה היא: "וזרב חסדא דלא כרבבי ודלא כרבנן", ומפטת זה הוא בעצם חסר הסבר. הלומד צריך להשלים 'מןני שרב חסדא דיבר גם ברשות הרבנים' או לפחות להוציא "וזרב חסדא..." ודלא כרבנן - ברשות הרבנים". עוד נראה לי, כי בלשנא אחרת עיקר ההדגשה ברשי' היא "אפיקו רבנן מודו" וזהו החידוש המצו依 כאן לעומת הלשנא הראשונה. אם עיקר החידוש בלשנא זו הוא בבחירה שוניה של שיטות רב חסדא היה צריך לכתוב ממשו מעין 'צדרב חסדא דהוי דוקא ברשות היחיד', ובכך להבהיר כי בבחירה של רב חסדא הוא זה שהשתנה¹⁰.

¹⁰.אמנם, אין כאן קושי גדול או דחיה להסביר השני. אולם לעניות דעתינו, ההסביר המובא להלן הולם יותר את לשון רשי' - והבוחר יבחר.

לעניות דעתך נראה להסביר כי דברי רשיי בليسנא אחרינה "אפי' רבנן מודוו" מכונים נגד דבריו בليسנא קמא: "...אגב עיקרו **דאית ביתה ד'**". לפי הليسנא קמא מצרכים רב ורבנן גם ברשות היחיד מקום ד' על ד', ועל כן: "וודרב חסדא שלא כרבי ודלא כרבנן"¹¹. בليسנא השניה מדבר **כשאין בעיקר ד'** (וכולי עלמא מודדים לדבריו רב חסדא שברשות היחיד לא צריך מקום ד') ובמקרה זה חולקים רב ורבנן - האם ניתן להחשב את הנוף אגב העיקר - הנΚרא מקום חשוב בשל היותו ברשות היחיד למורות שאין בו ד' על ד'. כגון דברים אלו מופיע בנצ"ב:

אלא לليسנא קמא יש לומר דמיירי שיש בעיקרו ד' כלשונו של רשיי דאית ביתה ד'. ולليسנא בתרא ודאי אין בעיקרו ד', אלא משום שהוא ברשות היחיד **חשיבות כללו הוא ד'**¹².

לפי הסבר זה, רב מחדש שלמורות שאין הנוף מקום ד' על ד' (והוא אף אינו מחובר למקום כזה), ניתן להחשב את הנוף אגב עיקרו על אף שהוא חשוב רק בגלל שנמצא ברשות היחיד) ולעשותו מקום הנחה. לפי חכמים מקום קטן (פחות מד' על ד') המצוין ברשות הרבנים לא יכול להפוך למקום חשוב, אלא אם יוגדר מקום ד'. אולם רב סובר שככל מקום המוחבר למקום חשוב - הופך להיות חשוב בעצמו.

גם דברי רשיי בדף ד, ב' יתבארו על פי הבנה זו: "והויה פמונה בראה'ר על מקום ד' - עיקר מהшиб ליה לנוף". העיקר איננו הופך את הנוף למקום ד' ממש, אלא "מחשיב ליה" - הופך אותו למקום חשוב במותו.

אם נלק בדרך זו תיפטר בעיה נספת. לעיל¹³ הקשינו על רשיי, מדוע העמיד אבי את מחלוקת רב ורבנן דווקא כשהайлן מצוי בשתי רשותות. הבנו את תירוץ המהירוש"א כי אבי דיק זאת מלשון הביריתא, ואילו התנאים הוציאו דווקא מקרה זה על מנת להשמעינו שאין כלל מחלוקת לגבי הגדרת הרשות של הנוף (בניגוד להסביר התופסות). תירוץ זה טוען כי העמדה זו איננה עניין עקרוני אלא צדדי, וכן המחלוקת שייכת גם כשל האילן מצוי ברשות הרבנים. לעומת תירוץ המהירוש"א הבנו את דברי הנצ"ב אשר פירש כי אין המחלוקת שייכת כלל כשל האילן נמצא באוטה רשות מפני שבמקרה כזה ברור שהנוף נחשב מקום ד', וכלשונו: "ווכי יעללה על הדעת שמדובר בו ד' על ד' ויוצא מן הצד רצועה קטנה פחות מד', לא מקרי ד'?!". לעומת, הדברים אלו עומדים במקומות גם כשהרצועה נמצאת ברשות אחרת. וכי יעללה על הדעת שמן שמדובר האילן הוזע קצר (וכעת העיקר נמצאת ברשות היחיד), יהפוך הנוף להיות חשוב פחות (הוא הרי נשאר באותה רשות)?!¹⁴

.11. ואין להקשות מלשון הגמara: "ברה"י דכ"ע לא פלייגי כדרב חסדא", שכן ביאר רבינו חננאל (על אתר): "ברה"י דכ"ע לא פלייגי - ד rhe"y upola ud larikuy". בדין העיקרי של רב חסדא לגבי רשות היחיד - כולל עלמא לא פלייגי. אולם, בגין מקום ד' על ד' חולקים עליו אף ברשות היחיד.

.12. אלא שהנצ"ב תלה דבריו בחילוף הגירסה "דכו"ע לא פלייגי כדרב חסדא/בדרב חסדא", ואילו אנו איננו נזכרים לכך. גם אם נgross "בדרב חסדא" נוכל לקיים לישנא קמא דרש"י על פי דברי רבינו חננאל, עיין בהערה הקידמת.

.13. עמוד 73 על מנת לקיים את דברי הנצ"ב כלשונם נדרש להסביר כי אילן שכלו נמצא נפה באוטה רשות נחسب "מקום" אחד. לכן, גם אם החפש מונה על רצועה קטנה הרי היא חלק מה"מקומות" הנג��. אולם, לפי רבנן אין מקום אחד יכול להמצוא בשתי רשותות - חלוקת הרשותות הופכת את האילן לשני מקומות שונים. רב המלחילפה "שדי נפו בתר עיקרו" סובר שיש כאן מקום הנחה אחד, אך בשתי רשותות.

.14.

אולם, לפי ה דרך שהצענו לעיל - הדברים פשוטים. לא מדובר על מקרה שבו העיקר רחוב ד' על ד'. וודאי שיש (לרבנן) מקום רב לחלוקת על חידושו של רבי, שנאמר כאשר העיקר נמצא בראשות היחיד בה לא צריך מקום ד' (*אליבא דבר חסדא*)¹⁵.

ענין נוסף שדנו בו הראשונים על אחר, הוא היחס בין הסוגיה בדף ד, ב לדברי רב חסדא א, ב. על פניו, נראה שהסוגיה בדף ד מתעלמת מהליטון משיטות רב חסדא וברור לה שלכלוי עלמא צריך מקום ד' אף בראשות היחיד¹⁶. נראה שרשי' בליישנא קמא אכן סבר שרבי ורבנן הם כנגד רב חסדא, ולכן הסוגיה בדף ד מתעלמת משיטתו שנדחת. בליישנא אחרינא סבר רש"י כי אין הסוגיות חלוקות והסוגיה בדף ד חיפשה תנא הסובר שברשות הרבים לא צריך מקום ד' על ד' כדי שמשמעה מהמשנה - וכך ביאר גם הרשב"א בחידושים¹⁷. וזה מה שביארנו לעיל בלשון רש"י בדף ד, ב: "דעiker מחשב ליה לנוף", שמדובר בעיקר שאין בו ד', והוא מקום חשוב מפני **שנמצא בראשות היחיד**.

לענין הסברה לחלק בין רשות היחיד לרשות הרבנים לגבי הצורך במקומות ד', נראה לומר כי הדין של מקום ד' נובע מכך שהחפץ (המנוח או הנעקר) צריך להיות מונח על גבי מקום שדרך בני אדם להניח עליו חפצים; וזהו מקום חשוב - מקום המשתמר. ברשות הרבנים יש חשש שמקומות קטנים אנשים (מתוך חוסר זהירות) יפלו את החפץ, ולכן לא נגידרו כמקומות חשוב. אולם בראשות היחיד אין חש צזה וגם מקום קטן שאין בו ד' על ד' נקרא מקום חשוב. רבנן ורבי חילקו בזוז היוצא מרשות היחיד - האם אנשים רואים את חיבורו לרשות היחיד ונזהרים בחפציהם שעל גביו ("ישדי נופו בתר עיקורי")¹⁸, או שמאחר וסוף סוף הוא מוצי בראשות הרבנים, אין זה מקום המשתמר - מקום חשוב.

.15. אין נראה לי שזוהי כוונתו של הנצייב בדבריו, אך אולי ניתן לפרשו כך בדוחק.

.16. ריטב"א ד, א ד"ה והא; ז, ב ד"ה אמר, ר"ן ז, ב ד"ה אפילו, ועוד.

.17. ד, ב ד"ה הא דאמרין התם: "וימשומם הכא ניל דהכא נמי לא קשיא ליה אלא מפשט בעל הבית את ידו לחץ ונתקן לתוכה ידו שענין אSENTEL MOTOCHE, אבל מידו של בעל הבית לא קשיא ליה, דברשות היחיד - כל דחו סגי" - ועיין שם בארכז.

.18. כמו כן, ניתן לומר שהסבירה היא "לא פלוג". דבר המחוobar למקומות חשוב נחשב אף הוא לכך, גם כשהלא שייכת בו הסברה שבגלה העיקר נקרא מקום חשוב.